

Wanda Jostowa

"K problematike prežitkov
feudalizmu na Slovensku v druhej
polovici XIX storočia", Julius Mésároš,
Bratislava 1955 : [recenzja]

Przegląd Socjologiczny / Sociological Review 14/1, 189-192

1960

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ideologicznego, różnorodność w sferze wartości. Ale najważniejsze jest przełamanie monopolu centralnych władz związkowych w zakresie środków politycznych. Jeden z podstawowych elementów, które o tym decydują, to fakt, że kandydaci na urzędników związkowych mogą nabywać kwalifikacje we władzach autonomicznych komórek związku. Z reguły też spośród przewodniczących *chapels* (*chapel* — tradycyjna nazwa podstawowej komórki związku drukarzy) rekrutują się zarówno funkcjonariusze urzędującego kierownictwa związku, jak i przywódcy opozycji (s. 182 i nast.).

Tak więc funkcjonuje w ITU demokratyczny system dwupartyjny. Co więcej, nie tylko funkcjonuje, lecz także jest integralnym składnikiem „normatywnego klimatu polityki” tego związku, jak powiadają autorzy. Przywódcy stronnictw działających w ITU zapytani, co sądzą o tym systemie, mówią: „To oznacza demokrację”, „To jest rzecz naturalna, normalna, zdrowa, czyli amerykańska”. Na zapytanie: „Czy sądzi Pan, że dla związku byłoby lepiej, gdyby partia przeciwna straciła siłę?” — 70% przywódców odpowiedziało negatywnie, a ta sama proporcja odpowiedzi potwierdza się w innej próbie (s. 322). Mogą się oczywiście nasunąć wątpliwości, czy zastosowana tu metoda statystyczna jest dostatecznie precyzyjnym instrumentem do badania tak skomplikowanych zagadnień. A także jaka jest wartość wniosków, jeśli wspomniana grupa przywódców obejmuje tylko 34 osoby, a całe badanie przeprowadzone na próbach dotyczyło tylko nowojorskiej organizacji związku. Faktem jest jednak, że omówiona struktura charakteryzuje związek jako całość. Pomimo, że studium ITU to studium przypadku odchylającego się od panującego wzoru, autorzy są przekonani, że ukazuje to szanse demokracji związkowej w ogóle. Na potwierdzenie tego poglądu, cytują oni za Mertonem słowa T. L. Peacocka: „Cokolwiek jest, jest możliwe!” I dodają: „zaś ITU i jego demokratyczny system polityczny jest” (s. 412).

Wacław Makarczyk

Julius Mésároš, K PROBLEMATIKE PREŽITKOV FEUDALIZMU NA SLOVENSKU V DRUHEJ POLOVICI XIX STOROČIA. Slovenská Akadémia Vied. Bratislava 1955, ss. 143.

Współczesne słowackie badania historyczne weszły na bardzo interesującą drogę badań warstwy chłopskiej, stanowiącej trzon, na którym formował się naród słowacki. Jedną z tych ciekawych prac jest recenzowana praca J. Mésároša. W krótkości postaram się zreferować jej problematykę i wnioski, wysuwając zarazem postulat głębszego studium słowackiej literatury naukowej niezbędnego dla wszelkich badań humanistycznych, prowadzonych w regionach Podhala, Spisza i Orawy.

Autor stwierdza, że historia słowacka lat międzywojennych nie zbadała ważnego etapu w dziejach Słowacji, a mianowicie okresu przedmonopolistycznego kapitalizmu, który trwa od burżuazyjnej rewolucji r. 1848 do lat około 1900. Ani jednej monograficznej pracy nie poświęcono, na przykład, podstawowemu zagadnieniu rozwoju stosunków kapitalistycznych w gospodarstwie rolnym w tym okresie. Głównym celem pracy jest wykazanie, w jaki sposób niedostateczne zlikwidowanie feudalizmu w rewolucji 1848 r., a zwłaszcza nie rewolucyjne lecz reformistyczne rozwiązanie kwestii chłopskiej, odbiło się na gospodarczej i społecznej sytuacji ludu słowackiego, na jego bezprawiu politycznym i uciemnieniu narodowym. Węgry oraz w ich organizmie politycznym powstająca Słowacja zachowały jeszcze i po burżuazyjnej rewolucji r. 1848 specyficzny półfeudalny charakter, wynikły z pruskiej drogi rozwoju stosunków kapitalistycznych. W ten sposób sprawa reliktyw feudalizmu nabiera znaczenia sprawy kluczowej do dziejów Węgier i dziejów Słowacji XIX w. Problematyka pracy podzielona jest na cztery rozdziały.

W pierwszym rozdziale autor omawia polityczne warunki, w jakich nastąpiło zniesienie poddaństwa na Węgrzech, ich wpływ na niekonsekwentną likwidację feudalizmu i na rozwój stosunków kapitalistycznych w gospodarstwie rolnym Węgier w ogólności oraz na rozwój tychże stosunków w słowackich żupach i sytuację słowackiego chłopstwa w szczególności. Jakkolwiek zniesienie poddaństwa na Węgrzech nastąpiło na skutek rewolucji, miało ono jednak charakter połowiczny i niekonsekwentny. Ustawa o uwłaszczeniu z r. 1848 uwalniała bowiem od poddaństwa tylko część pańszczyźnianego chłopstwa, a mianowicie poddanych urbarialnych, tj. poddanych siedzących na nadzielonych rolach i częściach roli, użytkujących je dziedzicznie przez szereg generacji. Ustawa z r. 1848 pomijała zupełnie poddanych, osiadłych na podstawie innych zasad feudalnego prawa czy praktyki. Sytuacja tej części ludności wiejskiej nie została uregulowana.

Opierając się na dostępnych danych statystycznych autor wykazuje, że w słowackich żupach po uwłaszczeniu 76% ziemi pozostało w rękach węgierskich wielkich właścicieli. Przewaga wielkiego majątku i katastrofalny brak ziemi u chłopów oraz jej rozdrobnienie stanowią fundament reliktywów feudalizmu w drugiej połowie XIX wieku na Węgrzech. W tymże rozdziale wskazuje autor na opór i walkę mas chłopskich z wielkim właścicielem w rewolucji lat 1848—1849.

W drugim rozdziale zaznajamia nas autor z feudalnymi i półfeudalnymi metodami wyzysku i wywłaszczania poszczególnych warstw słowackiego chłopstwa. W pierwszym rzędzie poruszono sprawę feudalnej zależności urbarialnych chłopów. Jakkolwiek ustawa o zniesieniu poddaństwa rozwiązywała urbarialny, tj. pańszczyźniany stosunek produkcyjny, to jednak urbarialni poddani nie zostali w pełni uwolnieni od pełnienia panu powinności. Feudalne powinności urbarialnych chłopów występują szczególnie wyraźnie w związku z kwestią serwitutów.

Regulacja sprawy serwitutów nastąpiła dopiero po wydaniu w 1853 r. patentu urbarialnego dotyczącego tej kwestii. Podobnie było i ze służebnościami związanymi z prawem pasania dobytku na pastwiskach. Likwidacji służebności, pełnionych z tego tytułu, datować nie można na lata wcześniejsze niż siedemdziesiąte — dziewięćdziesiąte ubiegłego stulecia.

Silne feudalne zobowiązania urbarialnych chłopów wiążą się z użytkowaniem przez nich kopanic, tj. ziemi, którą dzierżyli oni oprócz urbarskich ról. Ustawa o zniesieniu poddaństwa nie objęła tych ziem. Geneza kopanic wiąże się z powstaniem gospodarki folwarcznej w wielkopańskich majątkach. Okoliczność ta zagroziła poddanym drogę do ziemi. Stłoczeni na urbarialnych rolach nie mieli gdzie ulokować swego naturalnego przyrostu. Jedną z dróg ratunku było uzyskanie takiej ziemi, w której pan nie był osobiście zainteresowany i którą był skłonny oddać w użytkowanie biednym poddanym za określone służebności. Szło tu przede wszystkim o ziemię jeszcze nie uprawianą. Za karczunek tej ziemi chłop nie uzyskiwał jednakże prawa do jej dziedzicznego użytkowania i niejednokrotnie zdarzały się wypadki odbierania jej przez pana. Według patentu z r. 1853 prawo własności tej ziemi chłop uzyskiwał dopiero po jej wykupieniu do określonego terminu. Regulacja tej kwestii związana była z wywłaszczeniem chłopów z ziemi na wielką skalę. Na Słowacji ten typ feudalnego przeżytku zanika w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia wraz z ukończeniem ostatniego etapu regulacji majątkowego posiadania.

Do przeżytków feudalizmu i feudalnych zależności urbarialnych rolników należą również ograniczenia związane z mniejszymi prawami regalnymi. Były to przywileje szlachty, które im zaregowały i dopełniały panowanie nad poddanymi. Należało do nich prawo pędzenia spirytusu i wódki, prawo dobywania na urbarialnych ziemiach piasku, gliny, otwierania kopalń, cegielni, prawo zakładania sklepów i sprzedawania wódki we wsiach, prawo młyna i prawo łowienia ryb w wodach. Wskutek tych praw chłopcy byli całkowicie

uzależnieni gospodarczo od szlachcica. Te przywileje podobnie jak i w Galicji zostały zniesione dopiero w r. 1871.

Jeszcze wyraźniej niż w stosunkach z urbarialnymi chłopami pozostałości feudalizmu i w efekcie feudalny wyzysk przejawiają się w tychże stosunkach z poddanymi dzierżącymi ziemię na zasadzie umów. Ustawa o uwłaszczeniu nie objęła tej kategorii chłopstwa. Powstanie poddaństwa na zasadzie umownego stosunku należy odnieść do okresu rozpadu feudalizmu, okresu wkraczania kapitalizmu do feudalnego rolnictwa na Węgrzech. Spauperyzowane lub bezrolne już masy chłopstwa, nie mogąc znaleźć zatrudnienia w wolno rozwijającym się przemyśle, dobrowolnie za przydział ziemi oddawały się w poddaństwo. Działal więc tutaj przymus natury ekonomicznej. Zjawisko to, zdaniem autora, ma cechy przejściowe i jest charakterystyczne dla rozwoju kapitalizmu w węgierskim rolnictwie. Autor udowadnia, że wyzysk tej warstwy chłopstwa był jeszcze cięższy niż urbarialnych poddanych. Jeszcze pod koniec stulecia, a więc w pięćdziesiąt lat po zniesieniu poddaństwa, chłopci, którzy dobrowolnie oddali się w poddaństwo, byli zobowiązani do 150 dni pracy rocznie na rzecz pana, a warunki wyzwolenia się ich z tej niewoli były bardzo trudne. Poddaństwo tego typu na ogół wygasło pod koniec XIX wieku. Ostatnia ustawa, która zajmowała się tego typu poddanymi i która pochodzi z 1896 r., sytuacji ich nie polepszyła, lecz przeciwnie, pogorszyła ją.

Dalszą formą feudalnego wyzysku jest system odrobków, typowy objaw okresu przejściowego rozwoju kapitalizmu, tzw. pruskiej drogi. Przy pomocy systemu odrobków pan czy też zamożny chłop (wśród warstwy zamożnych chłopów utrzymał się ten system najdłużej) zabezpieczał sobie siły robocze na czas prac rolnych. Odrabiano pracę w zamian za użytkowanie kawałka ziemi przez określony przeciąg czasu, za procent od wypożyczonych pieniędzy, za pożyczanie na przednówku zboża, za używanie domów mieszkalnych itp. Za przyczynę, która utrzymała przy życiu system odrobkowy, uważa autor fakt nierozbicia przez burżuazyjną rewolucję feudalnych latyfundiów. Wszystkie feudalne formy wyzysku stosowane w drugiej połowie XIX wieku zanikły, gdy rozwój sił wytwórczych spowodował zastąpienie ich formami kapitalistycznymi. Przy końcu rozdziału zajmuje się autor ruchami mas chłopskich przeciwko przeżytkom feudalnej niewoli i wywłaszczenia. Spośród nich wymienia bunt żelarzy z r. 1851 w górskich wsiach Spisza: Łapszanka, Rzepisko, Czarna Góra, Jurgów i Zdziar, znajdujących się obecnie, z wyjątkiem Zdziaru, w granicach Polski.

W trzecim rozdziale autor omawia wpływ niekonsekwentnej likwidacji feudalizmu na polityczny rozwój Węgier w drugiej połowie XIX wieku. Podstawę wprowadzenia absolutyzmu na Węgrzech widzi autor w pokonaniu sił rewolucyjnych podczas rewolucji 1848—1849 zarówno na Węgrzech, jak w całym habsburskim państwie. Władza absolutna dopomogła jedynej panującej na Węgrzech klasie posiadaczy wielkich majątków ziemskich wejść bez rewolucyjnych wstrząsów w okres kapitalizmu i stopniowo, w przymierzu z burżuazją utrwalić ustrój broniący interesów klasowych dwu panujących klas. Fundamentem sojuszu węgierskiego ziemiaństwa i burżuazji była wspólna walka przeciwko Wiedniowi w obronie interesów narodowych węgierskich oraz walka o rynek.

W ostatnim czwartym rozdziale wskazuje autor na związek brutalnych form narodowego ucisku słowackiego ludu z niekonsekwentną likwidacją feudalizmu na Węgrzech. Podstawowym problemem Słowacji po rewolucji 1848 r. jest kwestia chłopska. Przewaga majątkowa węgierskiej arystokracji ziemskiej daje jej przewagę polityczną i jest zarazem przyczyną narodowego ucisku słowackiej ludności. Ucisk ten znajduje wyraz zarówno w społeczno-ekonomicznej zależności, jak i w politycznym bezprawiu i kulturalnym opóźnieniu. Autor udowadnia, że po ugodzie z r. 1867, wprowadzającej dualizm austro-węgierski,

pomimo teoretycznej gwarancji praw mniejszości narodowych w praktyce rozpoczęto atak na te prawa. Słowackie instytucje kulturalne i szkoły zostały zamknięte, a uciskany społecznie i gospodarczo naród słowacki traci znaczną liczbę swych członków na skutek emigracji, przewyższającej trzykrotnie liczbę emigrantów węgierskich. W związku z tą sytuacją autor analizuje dzieje narodowego ruchu słowackiego.

Kończąc sprawozdanie z pracy J. Mésároša pozwolę sobie przypomnieć, że w polskiej literaturze naukowej istnieje praca Marii Hulewiczowej pt. *Pozostałości ustroju pańszczyźnianego na polskim Spiszu i Orawie* opublikowana w „Rocznikach Społecznych i Gospodarczych” (t. VII, 1928), w której autorka zajmuje się konkretnymi przykładami relikwów feudalizmu, zachowanymi w Falsztynie, Łąpszach Niżnych i Niedzicy na Spiszu polskim. Pozostałości te zniosła władza polska ustawą o likwidacji stosunków żelarskich na Spiszu z dnia 20 marca 1931. Praca J. Mésároša dostarcza stosunkom na Spiszu po pierwszej wojnie światowej rozległej perspektywy historycznej, której nie mogła przedstawić praca Hulewiczowej w związku z brakiem szerszych badań tej sprawy na Węgrzech w ogólności.

Wanda Jostowa

SOCJOLOGIA RODZINY

RECHERCHES SUR LA FAMILLE, Volume III, Göttingen 1958, Vandenhoeck a. Ruprecht ss. 322.

Książka zawiera 19 prac autorów, którzy uczestniczyli w międzynarodowych seminariach badań nad rodziną, odbytych w 1956 r. w Haus Hammerstein pod Kolonią i w 1957 r. w Wageningen w Holandii. Obu tym seminariom, organizowanym przy współudziale UNESCO, przewodniczył prof. P. Chombart de Lauwe z Paryża. Zbiór zawiera następujące prace: J. Mogeý, *Social Aspects of English Family Housing* (Anglia); L. Rosenmayr, *Die Wiener Familie der Gegenwart* (Austria); P. de Bie, *Deux recherches en cours en Belgique : apports de la recherche scientifique à la politique familiale* (Belgia); K. Svalastoga, *The Family in the Mobility Process* (Dania); A. Ques Cardell, *Tendances générales de la fertilité en Espagne* (Hiszpania); G. A. Kooy, *The Traditional Household in a Modernized Rural Society*, H. van Leeuwen, *The Relationship between Man and his Housing* (Holandia); H. Verwey-Jonker, A. J. Schellekens, Lighthart, *Working Mothers in the Netherlands* (Holandia); E. E. Evans, *The Ecology of the Rural House in Ireland* (Irlandia); A. Isambert, *L'éducation des parents et les recherches psychologiques ou sociologiques sur la famille* (Francja); J. Chałasiński, *Social and Cultural Aspects of Family Changes in Poland* (Polska); A. Kłoskowska, *Changing Family Models in the Popular Magazines in Poland* (Polska); H. T. Christiansen, *The Value Variable in Pregnancy Timing : Some Intercultural Comparisons* (St. Zj. A. P.); R. Hill, *The Eddyville Story : Family and Personal Adjustments* (St. Zj. A. P.); D. O. Moberg, *Religious Practices in the Family* (St. Zj. A. P.); M. F. Nimkoff, Ch. M. Grigg, *Some Aspects of Marital Consensus* (St. Zj. A. P.); B. Hanssen, *Group Relations of Peasants and Farmers* (Szwecja); G. Karlsson, *A Reliability Test of the Foote Observational Techniqe for Studying Interaction in The Family* (Szwecja); F. N'Sougan Agblemagnon, *La dynamique de la famille chez les Ewe du Togo : Les besoins de changements* (Togo).

Niektóre prace mają charakter informacyjny. Na przykład Agblemagnon pisze o przemianie rodziny tradycyjnej u Ewe pod wpływem zachodnich kolonizatorów, De Bie informuje o podjętych w Belgii badaniach nad funkcją i potrzebą świadczeń społecznych dla rodzin i nad budżetami rodzinnymi, Isambert o paryskiej szkole dla rodziców, która nie